

АРХІВНІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ: ДО ПИТАННЯ ПРО СТВОРЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ «МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ»

Ірина Матяш

Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7565-1866>

1. ВСТУП

Пандемія коронавірусної хвороби, визнана такою ВООЗ 11 березня 2020 р., поставила серйозні виклики перед історичною наукою і архівами. Вимушене обмеження фізичного доступу до інформаційних ресурсів через запровадження карантинних вимог задля убезпечення дослідників від ризику зараження та наслідків хвороби, спричиненої вірусом SARS-CoV-2, змусило інститути пам'яті (архіви, бібліотеки, музеї) пристосовуватися до ситуації та шукати шляхи відповідей на ці виклики. Спільним для архівів, бібліотек, музеїв став шлях проведення онлайн-екскурсій, лекцій, семінарів, участі в наукових заходах. Архіви поживали підготовку віртуальних виставок, надають відповіді на запити, надіслані електронною поштою, забезпечують згідно з карантинними нормами умови роботи в читальній залі відповідно до попереднього запису. Проте найбільшим викликом для установ пам'яті залишається активізація процесу цифровізації.

У «Стратегії розвитку архівної справи на період до 2025 року», розробленій 2020 року робочою групою в складі представників Державної архівної служби України, центральних державних архівів, галузевих державних архівів і державних архівів областей України, безсистемність та низький рівень цифровізації визнано серйозною проблемою архівів і дослідників. Відтак до стратегічних цілей галузі віднесено у цій сфері забезпечення інформаційних потреб суспільства (рівний доступ до інформації, знань і послуг: створення архівами в глобальному інформаційному просторі комфортних умов для використання дослідниками архівної інформації); забезпечення онлайн-доступу до архівних інформаційних ресурсів; створення інформаційно-пошукової системи на базі Державної наукової архівної бібліотеки (м. Київ), яка інформуватиме про бібліотечні фонди, що зберігаються в архівах, та працюватиме за принципом «єдиного вікна» в онлайн-режимі 24/7; відновлення реалізації архівно-пошукового проєкту «Український мартиролог ХХ ст.», що забезпечуватиме онлайн-доступ до інформації про жертви політичних репресій та стане інтегруючою платформою для всіх проєктів відповідної спрямованості; максимальне прискорення темпів оцифрування документів Національного архівного фонду та довідкового апарату до них; створення сприятливих умов для державно-приватного партнерства з метою формування фондів користування, реалізації спільних історичних і генеалогічних проєктів.

В умовах карантинних обмежень у зв'язку з пандемією коронавірусної хвороби 2019-2021 рр. особливої актуальності набувають віртуальні історичні проєкти, що мають такі переваги: можливість залучення учасників із різних країн (діє ефект «стирання меж»); максимальне розширення доступу користувачів (залежно від мети авторів); використання цих ресурсів у навчальному процесі; інтеграція архівних, бібліотечних та музейних фондів задля збереження і удосупнення національної пам'яті.

Показовим напрямком партнерства Державної архівної служби України і державних архівів з представниками громадянського суспільства є Науково-просвітницький проєкт «Століття української дипломатії» (куратор І. Матяш). Це комплекс науково-просвітницьких заходів (наукових конференцій, подіумних дискусій, документальних виставок, зустрічей зі студентами, виступів у ЗМІ), що стартував 2017 року за ініціативи Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин під

патронатом МЗС України й триває за участі Державної архівної служби України та державних архівів, закордонних дипломатичних установ України, іноземних дипломатичних представництв в Україні, організацій української діаспори. Концепцію проєкту розроблено саме з урахуванням відзначення століття від часу заснування української дипломатичної та консульської служби в найбільш наближеній до сучасної формі. Вони зумовлювалися статутними завданнями Товариства, серед яких: формування спадкоємності традицій у сфері дослідження історії дипломатичної та консульської служби, міжнародних відносин; дослідження зарубіжних та українських дипломатичних архівів; наукове забезпечення організації документальних виставок із історії дипломатії та міжнародних відносин та ін.

Заходи в межах проєкту відбулися в Україні (Київ, Дніпро, Ніжин, Одеса, Львів, Ужгород, Харків, Черкаси, Острог, Чернігів та ін.), Австрії, Білорусі, Болгарії, Греції, Грузії, Італії, Молдові, Німеччині, Туреччині, Румунії, Словаччині, Угорщині, Франції, Польщі та Швейцарії. Особливість наукових конференцій, присвячених століттю встановлення дипломатичних відносин між Україною і зарубіжними країнами, полягала в справжньому діалозі вчених різних країн, презентації документальних виставок, підготовлених за підсумковими виданнями цих заходів. Так, 2018 року відбулися конференції й презентації документальних виставок, присвячених століттю дипломатичних відносин між Україною і Німеччиною, в Києві, Чернігові, Дніпрі, Харкові, Одесі, Львові, Берліні та Мюнхені; століттю встановлення дипломатичних відносин між Україною і Грузією – відбулися в Києві, Тбілісі, Батумі; між Україною і Польщею – в Києві, Ніжині, Острозі, Любліні, Кракові, Варшаві; між Україною і Швейцарією – в Києві, Берні, Базелі, Фрібурзі. За результатами наукових конференцій підготовлено збірники «Україна і Грузія у міжнародних відносинах: історія та спільні виклики сучасності» (2018), «Україна і Польща: шляхами міждержавних взаємин» (2019), «Україна і Китай: маловідомі сторінки історії та сучасність» (2018), «Україна і Болгарія в історії Європи» (2019), «Україна – Швейцарія: маловідомі сторінки історії та сучасність» (2020) та ін. Незмінним інтересом у різних країнах користувалися документальні виставки «Українська дипломатія 1917–1924 рр.: зародження національних традицій» (2017), «Україна – Німеччина у 1918 році: перші дипломатичні контакти» (2018), «Українсько-польські відносини в 1917–1921 рр.: інституційна історія, етап становлення» (2019), «Україна і Туреччина в 1918–1921 роках: до століття взаємної дипломатичної присутності» (2018), «Україна – Грузія: 100 років тому» (2018), «Україна і Греція: 100 років дипломатичної присутності» (2018), «Іноземні представництва в Києві в 1917–1919 роках: початок міждержавних відносин» (2019), «Досвід, куплений дорогою ціною: Боротьба за Україну засобами дипломатії: українські дипломатичні представництва в 1917–1926 рр.» (2020). Зважаючи на вимоги інформаційного суспільства, доступ до видань і виставок відкрито на сайті Товариства та партнерських сайтах.

Починаючи з березня 2020 р. практично всі заходи в межах проєкту переміщено в віртуальний простір. Частиною проєкту є формування комплексного інформаційного ресурсу «Місця пам'яті української дипломатії».

2. ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС «МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ»

2.1. Поняття «місця пам'яті» і відповідальність архівів

Завдання інформаційного ресурсу «Місця пам'яті української дипломатії» полягає в комплексному широко ілюстрованому відтворенні інформації, зібраної в результаті науково-дослідної та пошукової роботи в українських і зарубіжних установах пам'яті про знакові місця для української дипломатичної служби. Наймінг інформаційного проєкту

зумовлений запропонованою французьким науковцем П'єром Норою концепцією «місць пам'яті» (*lieux de mémoire*). Під цим поняттям він розумів різноманітні об'єкти із особливою символічністю, що виконують для відповідної соціальної групи функцію творення ідентичності, – як конкретні, географічно визначені, так і абстрактні, інтелектуально сконструйовані: географічні місця, пов'язані з певною подією, установи (архіви, музеї), цвинтарі, пам'ятники людям і подіям, будівлі, а також найабстрактніші утворення людини (мова, церемонії, ювілеї), навіть окремі люди – носії історичної пам'яті. Перевагу об'єктів, артефактів і документів над вербальними і невербальними діями автор концепції «місць пам'яті» вбачав у їхній фізичній довговічності, що дозволяє їм передавати інформацію в різних часових і географічних площинах.

Таким чином архівна інформація набуває надзвичайного значення в реконструкції інституційної історії української дипломатії і збереженні пам'яті про неї, а архівісти професійно несуть відповідальність за її відтворення. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років американський географ і культуролог Кеннет Фут щодо відповідальності зберігачів архівних фондів і колекцій перед майбутніми поколіннями висловив думку про архіви «як цінний засіб продовження часових і просторових діапазонів людського спілкування» [1]. Поглиблюючи думку колеги, професор Університету Західного Вашингтону (США) Рендалл Джімерсон сформулював визначення поняття «архівна пам'ять» як «соціального конструкту, що відображає співвідношення сил у суспільстві» [2] і наголосив на відповідальності архівістів як посередників між минулим, сучасним і майбутнім на підставі здійснення ними ключових функцій: забезпечення доступу до архівної інформації та здійснення відбору документів для зберігання. На думку вченого, проведення відбору (експертизи цінності) документів для зберігання є інструментом впливу на процес формування документальних фондів ще до передавання їх у архіви і вимагає від архівістів «активної позиції», орієнтованості в майбутнє. Зростання обсягів документопотоків ще на стадії діловодства із розвитком цивілізації в усіх країнах невідворотно ставили питання про удосконалення підходів до експертизи цінності документів, здатних забезпечити збереженість найціннішої частини пам'яті людства задля об'єктивного відтворення історичних фактів і подій в майбутньому. Нові для «архівної пам'яті» види документів, що з'явилися з розвитком інформаційних технологій, – цифрові аудіовізуальні документи, інтернет, вебсайти та інші форми комп'ютерної медіатизованої інформації – пропонував розглядати як «первинне історичне джерело» Марк Мосс [3]. Оцифрування архівних документів та репрезентацію архівної інформації в мережі «Інтернет» він вважав необхідною умовою демократизації доступу до архівів та розширення можливостей колективного «пам'ятання». Обговоренню проблеми «архіви і пам'ять» присвячено низку архівних форумів: XV Міжнародний конгрес архівів «Архіви, Пам'ять і Знання» (Відень, серпень 2004 р.), X Міжнародна конференція країн Центральної і Східної Європи (Варшава, травень 2004 р.), Перша міжнародна конференція з африканських електронних бібліотек та архівів (Адис-Абеба, Ефіопія, 2009 р.); Міжнародна конференція «Спогади про майбутнє» (Гент, Нідерланди, 2010 р.) та ін.

Повноцінне наповнення інформаційного ресурсу «Місця пам'яті української дипломатії» залежить від ефективності співпраці науковців, архівістів та дипломатів. Вони ж є його першими стейкхолдерами, хоч до їхнього кола входять також майбутні дипломати – студенти і аспіранти (зокрема спеціальностей «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», «Міжнародне право», «Міжнародна економіка», «Всесвітня історія») закладів вищої освіти, журналісти та всі, хто цікавиться історією дипломатичної служби.

2.2. Структура ресурсу «Місця пам'яті української дипломатії»

Відповідно до розуміння поняття «місця пам'яті» інформаційний ресурс має 4 інформаційні блоки, які акумулюють відомості про місця пам'яті, що виконують функцію творення ідентичності професійної спільноти української дипломатії.

Перший інформаційний блок включає відомості про місця розташування дипломатичних представництв УНР/Української Держави в країнах призначення та

довідки про ці представництва; місця проведення важливих міжнародних переговорів та енциклопедичні довідки про час проведення і перебіг переговорів. Упродовж 1917–1919 рр. було створено посольства УНР/Української Держави в Німеччині, Австрії, Болгарії, Туреччині, Фінляндії; надзвичайні дипломатичні місії у Великій Британії, США, Бельгії, Італії, Ватикані, Греції, Данії, Естонії, Латвії, Литві, Польщі, Румунії, Угорщині, Франції, Чехословаччині, Швеції, Швейцарії та на Кавказі (Грузії, Вірменії, Азербайджані) з розташуванням у Грузії; скеровано дипломатичну делегацію на Кубань; зроблено спробу скерувати місію до Японії; споряджено урядову делегацію до Парижу для участі в Мирній конференції делегацій держав-переможців у Світовій війні та їх союзників, що розпочалася в січні 1919 р. і мала на меті вироблення консолідованої позиції щодо умов підписання договорів із переможеними державами. Українські консульства працювали в Мюнхені, Гданську, Батумі, Тбілісі, Загребі, Стамбулі, Цюріху, Женеві, почесні консульства було засновано в Стокгольмі, Копенгагені, Дамаску – Бейруті. У 45 містах 10 країн Західної Європи (Чехословаччина, Австрія, Швейцарія, Франція, Бельгія, Нідерланди, Велика Британія, Німеччина, Польща, Іспанія) відбулися концерти відрядженої закордон мистецької місії УНР – Української Республіканської Капели під орудою Олександра Кошиця. У Відні (18–22 червня 1919 р.; 18–20 серпня 1920 р.) та Карлсбаді (6–14 серпня 1919 р.) відбулися перші наради послів та голів дипломатичних місій УНР. Перший міжнародний договір УНР представники Центральної Ради підписали в Бересті. Більшість представників української дипломатичної служби залишилися в еміграції й завершила свій земний шлях закордоном. До цього блоку інформаційного ресурсу включено відомості про українських дипломатів та місця їх поховання; про найбільші архівні та бібліотечні зібрання, створені українськими дипломатами в еміграції; про перший український дипломатичний архів, заснований Еженом Деславом (Слабченком) у Ніцці.

Створюючи приватний дипломатичний архів як частину Світової бібліотеки українки, Е. Деслав розшукував і включав до складу своєї колекції як оригінали та копії міжнародних угод, офіційних документів, утворених у діяльності дипломатичних представництв, так і особисті документи дипломатичних працівників, мапи та фотодокументи різних часів, друковані матеріали та газетні витинки на теми міжнародних відносин та дипломатії. Такі підходи до формування документальних зібрань були типовими серед українських емігрантів і водночас закладали проблему датування документів, оскільки до колекцій газетні витинки часто включалися без дати і назви видання, недатовані документи, неатрибутовані фото, конверти без листів тощо. Від травня 1963 р. Світова бібліотека українки розташувалася на віллі Данила Гречкосія в Ніцці за адресою 20 bis Avenue Mont-Rabeau, де поселився і її упорядник із дружиною. Під приміщення бібліотеки виділили дві просторі зали: в першій зосередили «загальний літературний відділ», в другій – українську дипломатичну бібліотеку; архів українських письменників, митців, науковців та іноземців, які прислужилися Україні, та приватні архіви українських діячів, депоновані в збірці. Для зберігання архівних документів Є. Слабченко роздобув металеві скрині. Книги розташовували на дерев'яних полицях.

На жаль, невдовзі після смерті колекціонера 10 вересня 1966 року архів придбав у вдови митця знаний у Франції громадський діяч українського походження, музикознавець, скрипаль і педагог Аристид Вирста. Відомо, що на запит Леоніда Череватенка через Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей Посольство України у Франції повідомляло про бажання професора А. Вирсти продати архів. Сподівався він знайти покупців і в Канаді, звертався з проханням про допомогу в Торонто до автора статті про Є. Слабченка Ярослава Журовського. Однак державних коштів на придбання Світової бібліотеки українки не знайшлося. Цінне зібрання не потрапило в ті роки ні в Україну, ні за океан, залишилося «на еміграції» у Франції, як і його безпосередній утворювач та власник. На початку 2000-х років це документальне зібрання

викупив французький кінознавець українського походження Любомир Госейко. Доступ до цього надзвичайного документального масиву нині залежить від волі його власника.

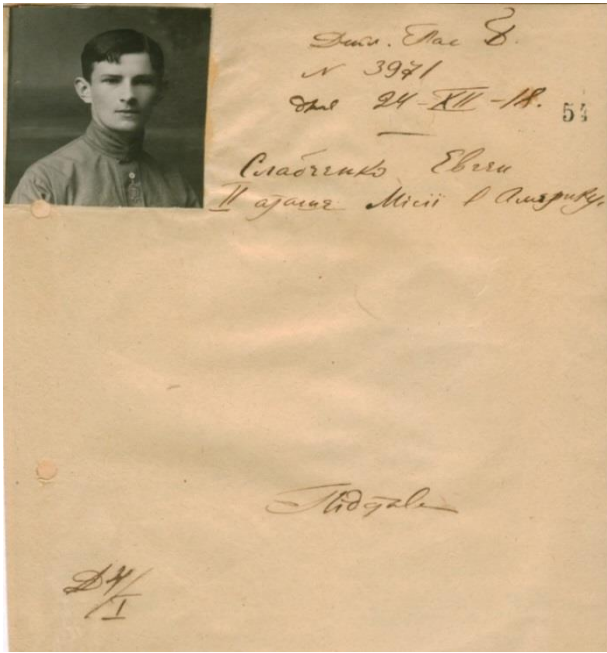

Рис. 1. Дипломатичний паспорт Євгена Слабченка. 1919 р.

Рис. 2. Будинок у Ніцці, де розташовувався Дипломатичний архів Є. Слабченка

Другий інформаційний блок охоплює інформацію про пам'ятні місця в Україні, пов'язані з діяльністю зовнішньополітичного відомства; народженням, навчанням, професійною діяльністю представників української дипломатичної служби з відповідними історичними довідками; меморіальні дошки та пам'ятники українським дипломатам; місця поховання видатних українських дипломатів (М. Василька, Д. Дорошенка, М. Левицького, В. Оренчука, В. Темницького та ін.). Труднощі пошуку інформації про поховання видатних українців полягають у не завжди належній збереженості цвинтарних книг – важливого джерела інституційної і персональної історії української дипломатичної служби.

Третій інформаційний блок представлений відомостями про репресованих дипломатів та місця їхньої страти (переважно в Російській Федерації). Формування цього структурного компонента передбачає дослідження фондів Галузевого державного архіву СБУ. Там сформувалася окрема група джерел до вивчення історії дипломатії: наглядові справи, архівно-слідчі справи, судові справи, реабілітаційні справи щодо співробітників українських та іноземних дипломатичних служб. У фондах ГДА СБУ відклалися звіти агентів спецслужби, які здійснювали зовнішній нагляд за співробітниками диппредставництв, та впроваджених у штати цих представництв агентів, вказівки керівних органів ЧК-ГПУ-НКВС щодо їхніх дій; слідчі справи арештованих іноземних представників та українських дипломатів (рішення про арешт, протоколи допитів, рішення суду, листування з родичами, документи про реабілітацію) тощо. У ф. 13 «Колекція друкованих видань КГБ УРСР» збереглися багатотомні агентурні справи, що фіксували зовнішній нагляд спецслужб за консульствами Польщі, Німеччини, Японії, Італії, Туреччини в 1920-1930-х рр. Цінність цих джерел полягає у тому, що вони містять перехоплені агентурою консульські звіти, в яких викладено оцінки причин і наслідків Великого Голоду в УРСР, причини переведення столиці УРСР з Києва в Харків і назад, інформацію про стосунки між дипломатами, їхні біографічні відомості, описано напрями діяльності консульських установ тощо. Відклалися також обвинувальні висновки щодо «контрреволюційних організацій» у СРСР та УРСР; літерні справи «Болгарія», «Німецька колонія», «Корейська колонія», «Румунська колонія», «Французька колонія», «Японська колонія»; доповідні записки у справі «Польської Організації Військової» та ін.

Четвертий інформаційний блок охоплює інформацію про місця розташування іноземних дипломатичних представництв у Києві, Харкові та Одесі. Впродовж 1917 – 1919 рр. в українських містах працювали іноземні представництва з різними функціями і різним спектром повноважень: посольства, консульства, місії, делегації, посольські комісії, комісії з репатріації країн Європи (Австро-Угорщини, Бельгії, Болгарії, Великої Британії, Греції, Данії, Італії, Іспанії, Персії, Польщі, Німеччини, Норвегії, Туреччини, Фінляндії, Королівства Сербів, Хорватів, Франції, Чехословаччини, Швейцарії, Швеції); США; країн, що виникли після розпаду Російської імперії (Азербайджану, Білоруської Народної Республіки, Вірменії, Грузії, Дону, Естонії, Криму, Кубані, Латвії, Литви, Сибіру); країн Сходу (Китай).

2.3. Поняття про «Дипломатичний архів України» та його зміст

Важливою частиною інформаційного ресурсу є Дипломатичний архів України. Розуміння Є. Слабченком складу Дипломатичного архіву відрізнялося від усталеного. У міжнародній практиці поняття «дипломатичний архів» трактують відповідно до положень Віденській конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. як сукупність задокументованої інформації, утвореної в діяльності відомства закордонних справ та його закордонних представництв. Цією ж конвенцією визначено правовий статус дипломатичних архівів, які є «недоторканими в будь-який час незалежно від їх місця розташування» (ст. 24), так само як і офіційне дипломатичне листування, пов'язане з виконанням дипломатичним представництвом своїх функцій (п. 2, ст. 27), та документи і кореспонденція дипломатичних агентів (п. 2, ст. 30) у сфері їхньої діяльності. У разі розриву дипломатичних відносин держава перебування навіть за умов збройного конфлікту зобов'язана поважати і охороняти приміщення дипломатичного представництва та дипломатичний архів, акредитує держава може доручити охорону приміщення дипломатичного представництва і дипломатичного архіву третій державі (ст. 45).

Проте підхід Є. Слабченка до тлумачення поняття «дипломатичний архів» виводив його розуміння із суто професійних меж на ширший гуманітарний простір і фактично поставив питання про існування похідного поняття «Дипломатичний архів України», що за складом охоплював проекти та оригінали текстів міжнародних угод, дво- та багатосторонніх договорів України, дипломатичне листування, внутрішньовідомчі документи, фінансову документацію дипломатичних установ; документи про службову діяльність та листування осіб, котрі офіційно перебували на дипломатичній службі, дипломатичних працівників. До складу Дипломатичного архіву України слід віднести також документи про діяльність іноземних представництв в Україні, звіти іноземних представників про роботу в Україні, автокомунікативні документи іноземних представників, пов'язані з роботою в Україні. З огляду на репресивний характер політики радянської держави у складі дипломатичного архіву можна виокремити ще одну групу документів – наглядові справи спецслужб за діяльністю іноземних представників та архівно-слідчі справи українських дипломатів. Отже, про дипломатичний архів України можна говорити як про збірне поняття, яке має два аспекти: ресурсний (документи офіційного походження, утворені в діяльності державних органів, що займаються формуванням та забезпеченням реалізації державної політики у сфері зовнішніх зносин, інших органів дипломатичної служби; документи особового походження працівників дипломатичної служби) та інституційний (спеціалізована установа для зберігання профільних документів).

Формування дипломатичного архіву як місця зберігання профільних документів набуло реальних обрисів за доби Української революції 1917–1921 рр., коли створювалася українська дипломатична і консульська служба в найбільш наближених до сучасної формах. Поразка революції змусила представників УНР продовжити боротьбу за державну ідею засобами дипломатії в еміграції. «Перебрання архівів закордонних місій УНР та збереження цих архівів» відповідно до порушеного міністром закордонних справ

А. Ніковським 23 травня 1924 р. Рада народних міністрів УНР доручила О. Шульгину. Так документи В. Винниченка, М. Шаповала, С. Шелухіна та інших українських діячів було зібрано в міжвоєнний час у Музеї визвольної боротьби України в Празі та Українському історичному кабінеті (1925–1948). Приватні колекції українських дипломатичних та консульських працівників склали основу архівних фондів МВБУ, які частково повернулися в Україну в складі української частини так званого «Празького Російського Архіву», переданого чехословацьким урядом УРСР 30 серпня 1945 р., а частково залишилися у Національному архіві Чеської Республіки (Narodní archive Ceske Republiky, f. Ukrajinske museum, Praha) та Слов'янській бібліотеці Національної бібліотеки Чеської Республіки.

Документи, що утворилися в діяльності органів української дипломатичної служби на перших етапах її формування у період становлення української державності під час Української революції 1917–1921 рр., досі розпорошені в різних фондах та колекціях державних архівів і приватних документальних зібраннях в Україні та закордоном. За складом це проекти та оригінали текстів міжнародних угод, дипломатичне листування, внутрішньовідомчі документи, фінансова документація дипломатичних установ; документи про службову діяльність та листування осіб, котрі офіційно перебували на дипломатичній службі, дипломатичних працівників.

Дипломатичні архіви УНР (обох періодів), Української Держави, Української РСР від 1917 до 1943 рр. зберігаються у ЦДАВО України у фондах органів управління у сфері зовнішніх зносин: «Народне міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1917–1918 рр.» (ф. 2592), Міністерство закордонних справ Української Держави, 1918 р.» (ф. 3766), «Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1918–1924 рр.» (ф. 3696), «Управління уповноваженого Народного Комісаріату Закордонних справ СРСР на Україні, м. Харків» (ф. 4), «Уповноважене представництво УРСР при всіх закордонних установах допомоги голодуючим при Всеукраїнській центральній комісії з боротьби із наслідками голоду, м. Харків» (ф. 261). Тут відклалися проекти нормативно-правових актів у сфері формування дипломатичної служби, накази щодо призначення дипломатичних та консульських працівників, штатні розписи і кошториси, циркулярно розіслані закордонним установам акти («обіжники») з питань організації діяльності, протоколи засідань комісії з обговорення кандидатур на дипломатичні посади, дипломатичні паспорти, листування з українськими й іноземними дипломатичними та консульськими установами, окупаційною владою, звіти закордонних представництв, звернення українських громад закордоном з приводу призначення консулів, бланки національних паспортів; списки осіб, які хотіли отримати національний паспорт або дозвіл на виїзд тощо. Господарські питання, пов'язані зі створенням у системі установ зовнішньополітичного відомства спеціального підрозділу з обслуговування іноземних представництв, задокументовані у фонді «Українське бюро з обслуговування іноземців при НКЗС УРСР (Укрбюробін), 1922–1927» (ф. 60).

Інформація про діяльність посольств і дипломатичних місій відклалися в фондах закордонних дипломатичних установ: «Посольство Української Держави в Німеччині, м. Берлін» (ф. 3077), «Посольство УНР в Німеччині» (ф. 3619), «Надзвичайна дипломатична місія УНР у Румунії, м. Бухарест» (ф. 2471), «Надзвичайна дипломатична місія УНР в Угорщині, м. Будапешт» (ф. 3518), «Надзвичайна дипломатична місія УНР у Голландії та Бельгії», «Надзвичайна дипломатична місія УНР у Скандинавії» (ф. 3513), «Надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки в Італії, м. Рим» (ф. 4472), «Українська надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки у Швейцарії, м. Берн» (ф. 4211), «Дипломатична місія Української Народної Республіки в Голландії та Бельгії, м. Брюссель» (ф. 4442), «Надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки в Англії, м. Лондон» (ф. 4443), «Надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки в РСФРР, м. Харків» (ф. 4523), «Надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки в Греції» (ф. 4441),

«Українське радянське посольство у Польщі, м. Варшава» (ф. 67), «Делегація Української Держави в справі мирних переговорів з Росією, м. Київ» (ф. 2607) та ін.

Документи, утворені в діяльності консульських установ, зберігаються у таких фондах: «Консульське агентство Української Держави при Всевеликому Війську Донському, м. Новочеркаськ» (ф. 1004), «Генеральний консул Української Держави в Москві, м. Москва» (ф. 1236) «Генеральне консульство Української Держави в Петрограді» (ф. 2187), «Віцеконсул Української Держави в Саратові, м. Саратов Саратовської губернії» (ф. 2221), «Віцеконсульство Української Держави в м. Пензі, м. Пенза Пензенської губернії» (ф. 2223), «Уповноважений представник Генерального консульства Української Держави в Москві по Тамбовській губернії, м. Тамбов» (ф. 1235), «Українське генеральне консульство в Цюріху (Швейцарія)» (ф. 4455); «Генеральний комісар Української Народної Республіки в Румунії, м. Ясси» (ф. 3539); «Консульство Української Народної Республіки в Гданську (Польща)» (ф. 2480). У цих фондах поспіль із розпорядчою документацією (наказами з основної діяльності та з особового складу, розпорядженнями), інструкціями і положеннями про консульства та їх окремі відділи, листуванням і списками співробітників, звітами консулів про стан справ та ситуацію в країні призначення, збереглися персональні дані консулів, їх дипломатичні паспорти, посвідчення дипломатичних кур'єрів, особові справи службовців консульств, що дають уявлення про особовий склад консульств та уможливають уточнення відомої з інших джерел інформації. Додаткову інформацію містять журнали реєстрації та списки українських підданих, заарештованих Надзвичайною комісією для боротьби з контрреволюцією та спекуляцією за контрреволюційну діяльність, ухилення від військової повинності та спекуляцію; документи, подані для отримання віз, заяви, скарги, посвідчення, паспорти; документи про звільнення підданих Української Держави від військової служби в РСФРР та захист їхніх особистих і майнових прав.

Розвиток міжнародних відносин цього періоду засвідчують фонди іноземних консульств та організацій, що виконували консульські функції: «Генеральне консульство РРФСР в Києві, м. Київ» (ф. 2482), «Естонський національний комітет в Києві, м. Київ» (ф. 2224), «Французьке консульство в Києві, м. Київ» (ф. 4466), «Англійське консульство в Києві, м. Київ» (ф. 4467) та ін. Тут відклалося переважно листування з державними органами (передусім – зовнішньополітичним відомством) УНР та Української Держави в оригіналах, копіях і чернетках та інші документи персонального характеру. Документи містять цінну фактографічну інформацію про персональний склад консульств, їхні адреси, рівень та інтенсивність контактів тощо.

Інформацію про створення консульських курсів та заснування Близькосхідного інституту зосереджено у фонді Міністерства освіти (ф. 166); перебіг мирних переговорів делегацій Української Держави і РСФРР у Києві в травні-жовтні 1918 р. відображають документи ф. 2607 «Делегація Української Держави в справі мирних переговорів з Росією, м. Київ». Документи, пов'язані з персоналістичним аспектом історії української дипломатії, зберігаються у фондах особового походження: О.О. Ейхельмана (ф. 3882), В.А. Сапінського (ф. 3987), С.В. Петлюри (ф. 3809), В. Трембіцького (ф. 5227) та ін.

Частина Дипломатичного архіву України відклалася в державних архівах областей України (Київської, Одеської, Харківської) у результаті перерозподілу фондів і вилучення їх із фондів ЦДАВО України. Зокрема колишній фонд 97 «Агентство уповноваженого НКЗС УРСР на Україні, м. Київ» зберігається в Державному архіві Київської області як «Управління Уповноваженого НКЗС в Київському районі» (ф. 4205). У ньому відклалися накази, листування, списки та документи іноземних громадян, які подавали заяви для отримання дозволу на виїзд із України, матеріали про створення іноземних представництв, про роботу Інституту зовнішніх зносин у Києві. Фонд «Управління уповноваженого НКЗС УРСР в Одесі» передано із ЦДАВО України в Державний архів Одеської області (ф. 65), де зберігаються листування з іноземними консульствами, звіти, заяви громадян, запити щодо використання суден для перевезення біженців тощо.

У фондах Державного архіву м. Києва зосереджено інформацію про перший навчальний заклад дипломатичної освіти. Фонд 744 «Київський торговельно-промисловий технікум» включає архіви Близькосхідного інституту та Київського інституту зовнішніх зносин, реорганізованого в Технікум зовнішніх зносин. Тут відклалися положення і статuti інституту, протоколи засідань ученої ради, програми і навчальні плани, списки студентів і залікові відомості, документи студентів із біографічними відомостями, листування, особові справи викладачів, розклади занять тощо.

Документи, що належать до Дипломатичного архіву України, зберігаються також у фондах ЦДАГО України, ЦДІАЛ України, ЦДАЗУ, Інституті рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського, бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія» та інших українських установ пам'яті, Галузевого державного архіву СБУ.

«Сучасні» фонди Дипломатичного архіву України (створені після 1944 р.) зосереджено в Галузевому державному архіві дипломатичної служби МЗС України, який є структурним підрозділом (відділом) МЗС і функціонує в такому статусі від квітня 2004 р., успадкувавши свої функції і завдання від Архіву МЗС УРСР (1951–1993) та Історико-архівного управління МЗС України (1993–2004). Основну функцію ГДА «зберігання документів, що утворюються в процесі діяльності органів дипломатичної служби, зберігання оригіналів міжнародних договорів України, їх завірених копій» закріплено в Законі України «Про дипломатичну службу» від 7 червня 2018 р. Тут зберігаються оригінали і засвідчені копії міжнародних договорів; документи, що утворилися в діяльності НКЗС УРСР, МЗС УРСР, МЗС України, закордонних дипломатичних установ України; нотне листування з іноземними дипломатичними представництвами; плани, звіти, доповідні записки, щоденники дипломатів; документи ООН, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій; документи з особового складу працівників органів дипломатичної служби; профільні друковані видання.

Документи, утворені в діяльності дипломатичних установ УНР та ЗУНР або створені особами, котрі офіційно перебували на дипломатичній службі, зберігаються в архівах Канади та США. Зокрема в Бібліотеці та архівах Канади (Library and Archives of Canada) в Оттаві (провінція Онтаріо) є архівні зібрання осіб, які мали безпосереднє відношення до дипломатичної служби: Дмитра Донцова, Михайла Єрем'єва, Андрія Жука та ін. Тут відклалися документи Надзвичайних дипломатичних місій УНР у Франції, Італії, Швейцарії, інформаційні бюлетені, що видавалися дипломатичними місіями, повне зібрання бюлетеню «Офінор», листування колишніх дипломатів (Миколи Василька, Дмитра Дорошенка, Андрія Жука, Аркадія Марголіна, Володимира Сікевича, Івана (Яна) Токаржевського-Карашевича, Михайла Тишкевича, Миколи Троцького та ін.), документи родини Андрія Чехівського.

Цінні матеріали містить і фонд «Токаржевський–Карашевич, Ян, 1885–1954, історик-геральдист, політичний та дипломатичний діяч» в архіві та бібліотеці Наукового Товариства імені Тараса Шевченка в Нью-Йорку, загальним обсягом 11 099 документів.

Документи про спроби встановлення міждержавних відносин у 1918–1919 рр. між УНР та Українською Державою відклалися в фонді Національного архіву Республіки Білорусь «Народний секретаріат Білоруської Народної Республіки» (ф. 325). Це протоколи засідань державних органів із цих питань, ухвали про призначення консулами в УНР П. В. Тремповича, Г. Базаревича, кадровий склад консульства, фінансування його діяльності тощо.

Документи Дипломатичного архіву України, що висвітлюють розвиток українсько-російських відносин, діяльність дипломатичних установ та окремих дипломатів і консулів, збереглися в Державному архіві Російської Федерації: «Секретаріат УНР» (ф. Р-7527), «Міністерство закордонних справ УНР» (ф. Р-6087), «Дипломатична місія УНР в Парижі» (Р-6275), «Делегація УНР на Мирній конференції в Парижі» (Р-7027), «Гуревич Григорій Євсейович, датський консул в Києві» (Р-5998) та ін. Деякі з профільних фондів потрапили

до цього архіву в складі документів колишнього Російського закордонного історичного архіву в Празі в 1946 р. й не були передані в Україну.

В Архіві Осередку української культури і освіти, створеного 1944 р. у Вінніпегу (Манітоба, Канада), знайшли осідок документальні зібрання колишніх українських дипломатів: Івана Боберського, Андрія Лівицького, Миколи Мандрики, Євгена Онацького, Володимира Сікевича, Євгена Слабченка, дипломатичні та консульські документи УНР та ЗУНР тощо.

В архіві Українського вільного університету в Мюнхені зберігся фонд особового походження останнього консула УНР – В.Я. Оренчука, в якому зібрані газетні витинки про діяльність консульства та статті консула, листування, запрошення на імпрези, копії документів про українсько-австрійські відносини з віденських архівів тощо.

3. ВИСНОВКИ

Нині про Дипломатичний архів України, з огляду його розпорошеності в Україні та зарубіжних країнах, та відсутність спеціалізованої державної архівної установи, можна говорити лише як про віртуальний проєкт. Реалізація цього завдання розпочалася 2017 р. з ініціативи Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин спільно з Інститутом історії України НАН України, Міністерством закордонних справ України, Державною архівною службою України та українськими і зарубіжними архівними установами. У такий спосіб передбачено забезпечити інтелектуальний доступ до ресурсної складової Дипломатичного архіву України (документи офіційного походження, утворені в діяльності державних органів, що займаються формуванням та забезпеченням реалізації державної політики у сфері зовнішніх зносин, інших органів дипломатичної служби; документи особового походження працівників дипломатичної служби). Дослідження складу і змісту Дипломатичного архіву України забезпечить наповнення інформаційного ресурсу «Місця пам'яті української дипломатії» та сприятиме доступу всіх стейкхолдерів до інституційної і персональної історії української дипломатії через ознайомлення з історичними джерелами у віртуальному просторі.

4. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Kenneth E., Foote. To Remember and Forget : Archives, Memory, and Culture. *The American Archivist*. 1990. Vol. 53. P. 378.
- [2] Randall C., Jimerson. Archives and memory. *OCLC Systems & Services*. 2003. Vol. 19, Iss. 3. P. 89.
- [3] Moss Mark, Howard. *Toward the visualization of History : the pastas image*. Lanham, Md. : Lexington Books. 2008. 272 p.